

ISSN 1301-1197

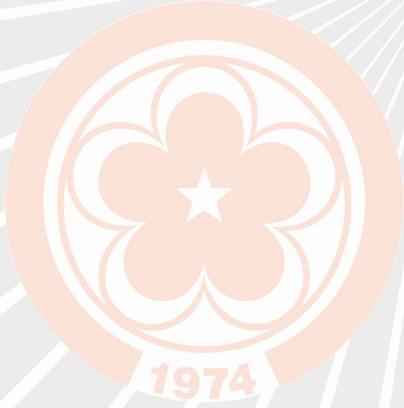
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

CÜİFD
XIX/I
2015

جامعة الجمهورية
مجلة كلية الإلهيات
سيواس / تركيا
XIX/I - 2015

Cumhuriyet University
Journal of Faculty of Theology
(CUJFT)

XIX/I - 2015

**CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

CÜİFD, XIX/I • Haziran 2015 (2015/I)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT)

جامعة الجمهورية مجلة كلية الإلهيات

ISSN 1301 – 1197

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)
Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT)

جامعة الجمهورية مجلة كلية الإلهيات

Sayı: XIX/I (Haziran 2015) ISSN: 1301-1197

Sahibi/ Owner

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına
Prof. Dr. Sabri ERTURHAN (Dekan)

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Sami ŞAHİN

Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ömer ASLAN

Editör Yardımcıları / Associate Editor

Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR - Yrd. Doç. Dr. Sema YILMAZ - Yrd. Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ünal KILIÇ, Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN, Doç. Dr. Sami ŞAHİN, Doç. Dr. Ömer ASLAN,
Doç. Dr. Nuri ADIGÜZEL, Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR, Yrd. Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM,
Yrd. Doç. Dr. Sema YILMAZ

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

Danışma Kurulu: Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Marmara Ü.), Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Necmettin Erbakan Ü.), Prof. Dr. B. Ali ÇETİNKAYA (İstanbul Ü.), Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN (Gaziantep Ü.), Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Hakkı AYDIN (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Âlim YILDIZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Ali AKSU (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Mehmet BAKTIR (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Hasan KESKİN (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Metin BOZKUŞ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Ömer Faruk YAVUZ (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE (Cumhuriyet Ü.), Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Ali AVCU (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Ali YILMAZ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Mustafa KILIÇ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Durmuş TATLILIOĞLU (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. M. Fatih GENÇ (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. Süleyman KOÇAK (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Abubekir S. YÜCEL (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÖZTEPE (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Rıza BAKIŞ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Abdullah PAKOĞLU (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Halis DEMİR (Cumhuriyet Ü.)

Hakem Kurulu: Prof. Dr. Zekeriya PAK (Sütçü İmam Ü.), Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN, (Erciyes Ü.), Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Yıldırım Beyazıt Ü.), Prof. Dr. M. Zeki AYDIN (Marmara Ü.), Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM (Ankara Ü.), Prof. Dr. Ömer KARA (Atatürk Ü.), Prof. Dr. Galip YAVUZ (Marmara Ü.), Prof. Dr. Yusuf DOĞAN (Cumhuriyet Ü.), Doç. Dr. A. Osman KURT (Yıldırım Beyazıt Ü.), Doç. Dr. Dursun Ali AYKİT (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Kamil KÖMÜRCÜ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Şaban ERDİÇ (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Mustafa KAYAPINAR (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZALP (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. İrfan KAYA (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Asiye AYKİT (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Mehmet TIRAŞCI (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Hatice ACAR (Cumhuriyet Ü.), Yrd. Doç. Dr. Âdem CİFTÇİ (Cumhuriyet Ü.)

Sayı Hakemleri / Advisors for Issues

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yönergesi gereğince CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde "Çift Taraflı Körleme Sistemi (Double Blind)" kullanılır. Hakemler makale yazarını; yazarlar da hakemleri öğrenemez. Çift taraflı körleme ilkesini bozmamak amacıyla hakem listesi yılın son sayısında dergi sayı ayırımı yapılmadan toplu olarak yayımlanır. →

Redaksiyon ve Dizgi/ Redaction and Interior Design
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Demir

Sekreteryaya / Secretary
Burcu DEMİR - Faruk ÖZ - Kadir AYDIN

Adres/ Address
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sivas
ilahiyat@cumhuriyet.edu.tr
Tel: (0346) 219 12 15/16 Fax: (0346) 219 12 18
http://dergi.cumhuriyet.edu.tr/cumuilah/index

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, hakemli ve bilimsel bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı (Haziran - Aralık) olarak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Basım Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
Rektörlük Basımevi, Sivas, 15 Haziran 2015

Hakem süreci sonunda *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde* yayımlanmasına karar verilen makaleler, ayrıca "iThenticate" adlı intihali engelleme programında taranarak kontrol edilmektedir.

Dergimiz; Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası, İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası: <http://makaleler.mkutup.gov.tr/>

İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı: <http://www.isam.org.tr/>

Türk Eğitim İndeksi: <http://www.turkegitimindeksi.com/>

HASAN BASRİ ÇANTAY'IN "ON KERE KIRK HADİS" ADLI ESERİNDE AHKÂM HADİSLERİNE GETİRDİĞİ FİKHÎ YORUMLAR

Mehmet ÖZKAN *

Özet: Milli mücadele yıllarının öne çıkan isimlerinden biri olan Hasan Basri Çantay yazarlık, gazetecilik, öğretmenlik ve milletvekilliği gibi birçok alanda faaliyet göstermiş, çeşitli konularda yazılar yazmış, eserler kaleme almıştır. İslami ilimler alanında da kendini yetiştiren Çantay'ın bu alandaki en önemli eseri "Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm" adlı Kur'an mealidir. İkinci önemli eseri, "On Kere Kırk Hadis" adlı kitabıdır. 1955-1962 yılları arasında üç cilt halinde basılan bu kitap iman, ibâdet, temizlik, ahlak, muâmelat, evlenme, boşanma, suç ve cezalar, şûra, askerlik ve cihat, savaş hukuku, helal, haram gibi birçok konuyla ilgili bin iki yüz hadisten oluşmaktadır. Bunların yaklaşık dört yüz yirmisi ahkâm hadisidir. Çantay, hadisleri tercüme etmekle kalmamış yeri geldikçe izahlarda da bulunmuştur. Bu çalışmada Çantay'ın yaklaşık yüz otuz ahkâm hadisine yaptığı izah ve fikhî değerlendirmelerden örneklerle yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Basri Çantay, On Kere Kırk Hadis, Ahkâm Hadisi, Fikhî Yorum, Şerh.

HASAN BASRİ ÇANTAY'S FIQH INTERPRETATIONS ON AHĀDĪTH AHKĀM IN THE ENTITLED BOOK 'ON KERE KIRK HADIS'

Abstract: Hasan Basri Çantay, one of the most famous personalities in the National Struggle period in Turkey, has been active in many areas such as writing, journalism, teaching and member of parliament. Additionally, he has written the articles and the books on various topics. He educated himself in the field of basic Islamic sciences. His most important Qur'anic interpretation (tafsir) is entitled "Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm" and his second major work is titled "On Kere Kırk Hadis." The book, published in three volumes between 1955 and 1962 years, consist of thousand two hundred hadith associated with many issues, such as faith, worship, cleanliness, morals, pro-

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (mehmetozkan@balikesir.edu.tr).

Bu makale, iThenticate adlı intihali engelleme programında taranmış ve orijinal olduğu tespit edilmiştir.

cedures, marriage and divorce, crime and punishment, the council, soldiering, jihad, law of war, lawful, forbidden. Approximately four hundred and twenty of hadith are ahādīth ahkām. Çantay has translated hadith and occasionally interpreted them in the mentioned book. Examples that include Çantay's the explanations and the fiqh assessments on approximately one hundred and thirty hadith will be given in the article.

Key Words: Hasan Basri Çantay, On Kere Kırk Hadis, Ahādīth Ahkām, Fiqh Interpretations, Commentary.

Giriş

Osmanlı Devletinin en zor ve sancılı dönemlerini yaşadığı bir zaman diliminde dünyaya gelen Hasan Basri Çantay, Meşrutiyet'e, Balkan Savaşları'na ve Birinci Cihan Harbi'ne tanıklık etmiştir. Bir aksiyon adamı olan Çantay Birinci Cihan Harbi'nin sonunda işgal edilen vatan topraklarının işgalden kurtarılması ve milli istiklal için var gücüyle mücadele etmiştir. Milli Mücadele'nin köşetaşlarından biri olan Çantay, kurtuluş savaşından sonra oluşturulan TBMM'de mebus olarak da görev yapmıştır.

Gazeteci, yazar ve edebiyatçı kimliğiyle bilinen Çantay aynı zamanda bir islam âlimiydi. Yazdığı Kur'an meali, Cumhuriyet Dönemi'nde yazılan mealler arasında ayrı bir yere sahipti. O, sadece Kur'an ilimleriyle değil aynı zamanda hadis ilmiyle de meşgul olmuştu. Onun emeklilik dönemlerinde kaleme aldığı "*On Kere Kırk Hadis*" adlı kitabı bin ikiyüz hadis ihtiva etmektedir. Balıkesir Mevlevihane Medresesinde dini ilimleri tahsil ettikten sonra icazet alan Çantay'ın ilmî birikimi ve dil yeteneği bu iki çalışmada kendisini hissettirmektedir.

Bu çalışmamızda, Hasan Basri Çantay'ın "*On Kere Kırk Hadis*" adlı kitabındaki fikhî hükümlere delil teşkil eden ahkâm hadislerine ne kadar yer verdiği, bu hadislerle nasıl yaklaştığı ve bunları nasıl yorumladığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Çantay'ın fikhî konularla ilgili yorum ve analizlerinden örnekler verilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde Hasan Basri Çantay ve "*On Kere Kırk Hadis*" adlı eseri hakkında bilgi verilecek, ikinci bölümünde ise taharet ve necâset, ibâdât, münâkehat, muâmelat ve diğer fikhî konularla ilgili hadislerden ve Çantay'ın bunlara yaptığı yorumlardan örneklere yer verilecektir.

I. Hasan Basri Çantay ve “On Kere Kırk Hadis” Adlı Eseri

A. Hasan Basri Çantay

Hasan Basri Çantay, 30 Kasım 1887'de Balıkesir'de doğmuştur. İlkokul, Rüştiye (ortaokul) ve İdadî (lise) öğrenimine Balıkesir'de devam etmiştir. Fakat 1903'te babasının vefatı üzerine okuduğu lise öğrenimini dördüncü sınıfta yarıda bırakmak zorunda kalmıştır.¹ Sonra Ragıpzade Ahmet Naci Efendi'den Arapça, Müstecabâzade Adil (Halil) Efendi ile Balıkesir Müftüsü Osman Nuri Efendi'den Farsça öğrenmiştir. Balıkesir Mevlevihane Medresesinde gördüğü eğitimim sonunda icazetname de alan Hasan Basri, meşrutiyet yıllarında Balıkesir Mutasarrıfı olan Mümtaz Bey'den Hukuk, Maliye ve İktisat dersleri de okumuştur²

Meşrutiyetin ilanından kurtuluş savaşı yıllarına kadar geçen sürede sırasıyla Nasihat, Balıkesir, Yıldırım, Karesi ve Ses gazetelerini çıkarmış ve bu gazetelerle halka sesini duyurmuştur. Özellikle “Ses” gazetesi milli mücadele yıllarında sadece Balıkesir'de değil ülke genelinde sesini duyurmuş bir yayın organıdır.

Birinci mecliste Balıkesir milletvekili olarak görev yapan Çantay, daha sonraki hayatını önce Balıkesir'de ve son dönemlerini de İstanbul'da ilim, ibâdet ve sosyal faaliyetlerle meşgul olarak geçirmiştir. Yetmiş sekiz yaşında 3 Aralık 1964 de İstanbul'da vefat eden Çantay, çok sevdiği dostu Mehmet Akif'e yakın olması hususundaki vasiyeti üzerine Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.³

Çantay'ın *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*⁴, *On Kere Kırk Hadis*, *Âkifname*, *The Straight Path of İslâm*, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, *Zekâ Demetleri*,

¹ Emin Işık, “Hasan Basri Çantay”, *DİA*, 1993, VIII, 218; Nesimi Yazıcı, “Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi”, *Kurtuluş Savaşında Göneler ve Çevresi Sempozyumu*, 1993, s. 1.

² Mücteba Uğur (2005), *Hasan Basri Çantay*, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 3-5.

³ Yazıcı, “Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi”, *Kurtuluş Savaşında Göneler ve Çevresi Sempozyumu*, 1993, s.1.

⁴ Eser hakkında bkz. Mehmet Özkan, “Hasan Basri Çantay'ın “Kuran-ı Hakim ve Meal-i Kerim” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, cilt: 15, sayı: 28-1, (20. Yıl Özel Sayısı), s. 52-55.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

Fıkh-ı Ekber Tercümesi, Ülkü Edebiyatı, Müslümanlıkta Himaye-i Etfal ve Mektepli Yavrularına adlı eserleri basılmıştır. Basılmamış eserleri⁵ de vardır ⁶

B. On Kere Kırk Hadis (Metin-Meal-İzah)

Hasan Basri Çantay bu kitabında 1200 hadise yer vermiştir. Kitap 30 fasikülden oluşmaktadır. Fasikülleri ilkinden sonuncusuna kadar sırasıyla; “Birinci Kırk Hadis ve Mealleri”, “İkinci Kırk Hadis ve Mealleri” ... şeklinde adlandırmıştır. Her bir fasikülde 40 hadis ve mealine yer vermiştir. Çantay, bazı hadisleri “izah” veya “not” başlığıyla açıklamıştır. Bu fasiküller her biri 10 fasikül (400 hadis) den oluşan üç cilt halinde neşredilmiştir.⁷

Birinci ve ikinci fasikül, 1955 yılında İstanbul’da Çeltüt Matbaasında Mürşid Çantay tarafından neşredilmiştir. Üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci fasiküller 1956’da İstanbul’da Ahmet Sait Matbaasında basılmıştır. Beşinci fasikül, *Ramazan ayı ve oruç* ibâdetine hasredilmiştir. Yedinci fasikülde çoğunlukla *cihat ve şehitlik* ile ilgili hadislerle yer verilmiştir

Sekizinci ve dokuzuncu fasiküller 1956’da İstanbul’da Ahmet Sait Matbaasında basılmıştır. Sekizinci fasikülde çoğunlukla *cihat ve cihada hazırlık* ile ilgili hadislerle, dokuzuncu fasikülde ise ağırlıklı olarak *temizlik* konularıyla ilgili hadislerle yer verilmiştir. Onuncu fasikül 1956’da İstanbul’da Ahmet Sait Matbaasında basılmıştır.

Onbir ila yirmi arası fasiküller, 1958’de İstanbul’da Ahmet Sait Matbaasında basılmıştır. Onikinci fasikülde ağırlıklı olarak *hac ve umre* ile ilgili

⁵ Divan-ı Lüğati’t-Türk Tercümesi, Şifâyı Şerif Tercümesi, Hucetullâhi'l-Bâliğa Tercümesi ve Şerhi, Türk Savları, Kalendername, İslâm’da Cihad ve İdman, Dokuz Derste Arapça ve Farsça Elifba, Maneviyat-ı Askeriye Dersleri, Edebi Kaideler, Gazetecilik Yüzünden, Ticari İkrar, İstimlâk gibi eserleri basılmamıştır.

⁶ Uğur, *Hasan Basri Çantay*, s. 66–68, Sadık Erenbaş, *Hasan Basri Çantay’ın Tefsir İlmindeki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karedeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2006, s. 13-15.

⁷ Hasan Basri Çantay, üçüncü cildin sonunda “*Bu cilde yazdığımız hadislerin sayısı 1200’e baliğ olmuştur*” diyerek eserine aldığı hadislerin toplam sayısını ifade etmiştir. Çantay ayrıca, hadislerin devamının geleceğini de “*Bu cildi inşallah dördüncü cildin on kere kırk hadisi takip edecektir.*” diyerek belirtmiş ancak devamı gelmemiştir. Bkz. Hasan Basri Çantay (Balıkesirli) (1964), *Otuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş., 1962, s. 319.

hadislere yer verilmiştir. On yedinci fasikülün ise tamamına yakını (35 hadis) “Allahümme..” ile başlayan *dua* hadislerinden oluşmaktadır.⁸

Yirmibir ila otuz arası fasiküller 1962 yılında İstanbul'da Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş. tarafından neşredilmiştir. Üçüncü cildin ilk fasikülü olan yirmibirinci fasikül Hasan Basri Çantay'ın şu önsözyle başlamaktadır:

“Kırk hadislerin üçüncü cildini de Cenab-ı Hakkın inâyetiyle neşrediyoruz. Her cilt on kere kırk hadisi yani dörder yüz hadisi şerifi ihtiva ettiği için bu cilt ile bütün hadislerin mecmuu “1200”e baliğ olmaktadır. Birinci cildin önsözünde de belirttiğimiz gibi kırk hadis cemi hakkında nebevi tebşirler vardır. Biz bu tebşirlere mazhar olmak ümidiyle bu sahada çalışmakta devam edeceğiz. Tevfik Allah’dan.”⁹

Hasan Basri Çantay müslüman âlimlerin “kırk hadis” yazma geleneğine uyarak, Hz. Peygamberin müjdesine nail olmak, yalnız müslümanların değil, bütün insanlığın maddi ve manevi saadetlerini temine vesile olmak ve onlara “Hak Yolu” göstermek arzularıyla “On Kere Kırk Hadis” adlı eserini kaleme almıştır.¹⁰ Kırk hadis geleneğini oluşturan kitaplar/risaleler genellikle kırk adet hadisten oluşurken, Çantay, bu eserinde her birinde kırk olmak üzere otuz fasikülde toplam binikiyüz hadisi cem etmiştir.

Hadis tercümelerindeki parantez arası ifadeler ve hadislere düştüğü serhler, Çantay'ın hadisleri nasıl anladığı hakkında ipuçları vermektedir. Esasen hadisleri anlama çabaları İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanır. İlk dönemlerde hadisin anlaşılmasına “fıkhü'l-hadis” denirken daha sonraki süreçte bu konuda yazılan eserlerde “ahkâm hadisi” ifadesi kullanılmıştır. Ahkâm, “hükm” ün çoğuludur. Buna göre ahkâm hadisleri, şer'î hükümlerin kaynağını oluşturan hadislere denir. Bir başka deyişle taharet (temizlik), ibâdet, tâ'at, mu'âmelat, ceza hukuku ve benzeri konulardaki fikhî hükümlerin çıkarıldığı hadislerdir.¹¹

⁸ H. Basri Çantay, Ondokuzuncu fasikülde yer alan sekiz nolu hadisin açıklamasında bu satırları yazarken yetmişbirinci yaşını bitirmek üzere olduğunu söylemiştir.

⁹ Çantay, *Yirmibirinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A. Ş., 1962, III, 3.

¹⁰ Çantay, *Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 3-4.

¹¹ Bkz. Mustafa Öztoprak, “Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2013, sayı: 55, s. 90 vd.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

Çantay, “On Kere Kırk Hadis” adlı eserinde iman, ahlak, ibâdet, aile hukuku, muâmelat, suç ve cezalar, cihat, şehitlik, devlet yönetimi, adalet, şura gibi konularla ilgili hadislerle yer vermiş ve bunların bir kısmını açıklamıştır. Eserde yer alan 1200 hadisin tamamına baktığımızda bunların yaklaşık 420’sinin ahkâm hadisi olduğunu söyleyebiliriz. Çantay, ibâdet, aile hukuku, muâmelat, suç ve cezalar, cihat, şehitlik ve diğer konularla ilgili 130 civarındaki ahkâm hadisini “not” veya “izah” başlığıyla açıklamıştır.

Hasan Basri Çantay, söz konusu 130 civarındaki ahkâm hadisinin kaynaklarına da yer vermiştir. Kaynakları zikrederken ayrıntıya girmemiş, eser sahiplerinin hadis literatüründeki Ahmed b. Hanbel, (İmam Malik) Muvatta, Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesâî, İbn Mace, el-Hâkim, Taberani, el-Hatîb, ed-Deylemî, Beyhakî, İbn Hibban, Darekutnî gibi meşhur isimlerini zikretmekle yetinmiştir.

Çantay, ahkâm hadislerine dair yaptığı izahlarda çoğu zaman kendi görüşlerine, bazen fıkıh mezheplerinin yaklaşımlarına bazen de İbn Abidin, Halebî, İbn Melek ve İmam Birgivi gibi fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Çantay yaptığı bazı izahların sonuna, faydalandığı tefsir, hadis, fıkıh ve benzeri türden kitapların isimlerini de not düşmüştür.

Hasan Basri Çantay ahkâm hadislerinin yorumlarında fikhî hükümlerin detaylarına yer vermemiş bu konularla ilgili “*etraflı bilgiler edinmek isteyenlere*” ilmihal kitaplarını önermiştir. Onun bu yaklaşımı Ramazan ayına ve oruca hasrettiği beşinci kırk hadisin sonunda “Arzı Mahsus” adıyla yaptığı şu açıklamada görülmektedir:

“Bu hadislere teferru eden “fikhî hükümleri”ne hemen temas etmemiş bulunuyoruz. Bunlar risaleceğimizin dar ve küçük sahifelerine sığmayacak kadar çoktur ve geniştir. Bu babda etraflı bilgiler edinmek isteyenlere İstanbul’un çok değerli ve mümtaz müftüsü muhterem “Ömer Nasuhi Bilmen” efendinin “Büyük İlm-i Hal”ine müracaat etmelerini tavsiye ederim.”¹²

Hasan Basri Çantay fikhî hükümlerin detaylarına girmediğini söylese de yaptığımız araştırmada gördük ki birçok ahkâm hadisinin açıklamasında fikhî değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmeler onun fıkıh konusundaki bilgi birikimini ve muhakeme gücünü göstermektedir.

¹² Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1956, I, 3.

II. Hasan Basri Çantay'ın "On Kere Kırk Hadis" Adlı Eserinde Bazı Ahkâm Hadislerine Getirdiği Yorumlardan Örnekler

Bu çalışmada Hasan Basri Çantay'ın 130 ahkâm hadisine düştüğü şerhlerden, yaptığı açıklamalardan örnekler verilecektir. Seçilen örnekler konularına göre taharet ve necâset, ibâdât, münâkehat, muâmelat ve diğ-erleri şeklinde tasnif edilerek ele alınacaktır.

A. Taharet ve Necaset

Hasan Basri Çantay'a göre; "Şüphesiz ki Allah teaalâ temiz olan ibâdet ehlini sever."¹³ hadisindeki temizlik genel manada olup beden, el-bise, ev, dükkân, kalp, ahlak, vazife ve saire gibi maddi, manevi, ferdî ve ma'şerî bütün temizliklere şamildir.¹⁴

Çantay, camiye giderken temizliğe ve cami adabına dikkat edilmesi hakkında naklettiği "İmamlarınızın ardında namaz kılacağınız zaman temizliğinizi güzel yapın. (İmamın) arkasında namaz kılanın temizliğinin kötü olması, okuyan (o adam)ın okuyuşunu ancak yanıltır (güçleştirir.)"¹⁵ mealindeki hadisin açıklamasında¹⁶ şu uyarılara yer vermiştir.

"Camilerin ve cemaatin edepi hakkında vaiz ve hatip efendilerin sık sık telkinlerde bulunmaları ne kadar lüzumludur. Pis elbiselerle, kirli ayaklarla, çirkin kokularla sallapatı camiye değil, insan topluluğu içerisine bile girilmez. Camiler en kutsi ibâdet yerleridir. Allah'ın huzuruna girişde laubalilik göstermek hakiki ve temiz Müslümanlardan başka melekleri de incitir. Müslümanlığın bir kelime ile tarifi "Temizlik" dir, iç ve dış temizliği. Dikkat edelim dindaşlar..."¹⁷

¹³ Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî (463/1071) *Tarîhu Bağdad*, Kahire, 1349/1931, s. 3252; İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân (597/1201), *İlelü'l-Mütenahiye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Baskı, 1403, II, 712; Çantay, *Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1956, I, 9.

¹⁴ Çantay, *Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 9.

¹⁵ Süyutî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân (911/1505), *Camiu'l- Ehâdis*, III, 318; <http://www.shamela.ws>

¹⁶ Çantay, *Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1956, I, 12-13.

¹⁷ Çantay, *Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 13.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

Çantay bu uyarısıyla Müslümanların camiye gelirken ve cemaate katılırken gerek temizliğe riâyet, gerekse cami adabına uyma bakımından dikkatli olmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Hadesten taharet yollarından biri olan teyemmüm fıkhıta, su bulunmadığı veya bulunup da kullanılmadığı takdirde temiz olan toprağa sürülen ellerle yüzü ve dirseklere kadar kolları meshetmek şeklinde tanımlanmaktadır. Teyemmüm islam ümmetine mahsus bir özellik, bir kolaylık ve bir ruhsattır. İnsanı, yüce Allah'a abdestsiz veya gusülsüz ibâdet ettiği halet-i ruhiyesinden kurtarır.¹⁸ Hasan Basri Çantay, "**Her temiz toprak benim için secde yeri ve temizleyici kılındı.**"¹⁹ mealindeki hadise yaptığı açıklamada, üzerine secde edilecek veya kendisiyle teyemmüm edilecek "ard" (ارض) 'ı tercüme ederken Ebu Hanife'nin görüşünü almış²⁰, onun görüşünün daha doğru olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir:

*"Metindeki "ard"ı "toprak"la terceme etmemiz imaamı A'zam rahimehül-lahın verdiği ma'naya göredir. Ba'zı imamlar arzın taş ve diğer eczasiyle de teyemmümün sıhhatını ictihad etmişlerdir. İmaamımızın tefsiri lügat bakımından da isabetlidir."*²¹

Ağız ve diş temizliği ile ilgili hadislerin açıklamasında Çantay, çoğu hastalığın çürük ve hasarlı dişlerden kaynaklandığını, bunun da diş temizliği ve sağlığına dikkat edilmemesinden ileri geldiğini söylemiştir.²² Çantay, ağız ve diş temizliğinin gerekliliği konusunda iki hadis nakletmiştir.

Bunlar; "**(Dişleri) misvak (ile temizlemek, fırçalamak) es-sâm dan gayrı bütün hastalıklar (ın mühim) bir kısmına şifadır. 'Sâm' (ölüm) demektir.**"²³ mealindeki hadis ile "**Ümmetime güçlük verecek olmasaydım onlara (her namaz vakti) mutlaka misvaklenmelerini emr ederdim (farz ederdim).**"²⁴ hadisidir.

¹⁸ Bkz. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1988, s. 173.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 222; Çantay, *Yirmi Yedinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş., 1962, III, 217.

²⁰ Geniş bilgi için bk: Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, I, 323-325.

²¹ Çantay, *Yirmi Yedinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 217.

²² Çantay, *Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1956, I, 4.

²³ Muttakî, el-Hindî (975/1567), *Kenzu'l-ummâl*, Haydarâbâd, 1312/1895, IX, 311; Çantay, *Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 4.

²⁴ Müslim, *Tahâret*, 42; Çantay, *Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 18-19.

Hasan Basri Çantay diş temizliğini emr eden bu hadislerden ikincisinin dipnotunda şu açıklamayı yapmıştır:

“Diş fırçası olarak kullanılan ‘misvak’ın diş macunlarında mevcut ‘muza-addı teaffün=mikropları öldürmek’ hassasına malik olduğu, bunu kullananların ayrıca diş macununa muhtaç olmayacağı bit-tahlil sabit olmuştur. Bu babda rahmetli bakteriyoloğ doktor Osman Oğuz’un fenni raporu vardır. Merhum, boğaz nezlesine de reçeteye derç etmek suretiyle, misvak gargarası tavsiye ederdi...”²⁵

Bu açıklamalara bakıldığında ağız ve diş temizliğinin misvakla olabileceği gibi temiz maddelerden yapılan fırça ve macun ile de yapılabilceği görülmektedir. Zira maksat ağız ve diş temizliğinin sağlanmasıdır. Domuz kılından yapılmış olan diş fırçaları temiz değildir.²⁶

B. İbadetler

Hasan Basri Çantay ibâdet, farz ve haram kavramlarını **“Allah’ın senin üzerine farz ettiği şeyleri eda et ki insanların en (çok ve en iyi) ibâdet eden (ler) inden olasın. Allah’ın sana haram kıldığı şeylerden uzaklaş ki insanların en yüksek takva sahip(ler)inden olasın. Allah’ın senin için takdir ettiği kismete(rızka) razı (ve kani) ol ki insanların en zenginlerinden olasın.”**²⁷ mealindeki hadisin yorumunda açıklamıştır.

Farzların edası ve haramlardan uzaklaşılması konusunda zikrettiği bu hadisin yorumunda Çantay, hadiste geçen “farz” kavramının bütün sünnet ve müstehaplara da şamil olacağını ifade etmiştir. Çünkü farz, “mutlak” olarak kullanıldığında onun kâmil manada yerine getirilmesi anlamını içerir. Ona göre farzın kemali, kuldandan istenen bütün ibâdetlerin en güzel surette yerine getirilmesiyle hâsıl olur.²⁸

Hadis-i şerifte haramdan uzaklaşılması emredilmektedir. Çantay bu emri, *“haramı işlemek şöyle dursun ona yaklaşmak bile caiz görülüyor”* şeklinde yorumlamıştır.²⁹ Çantay’ın bu yorumu kendisi ifade etmese de Han-

²⁵ Çantay, *Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 19.

²⁶ Çantay, *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A. Ş., 1962, III, 139-140.

²⁷ Darekutnî, Ebü'l-Hasen Alî (ö. 385/995), *Fevaidü'l-Müntekati'l- Garaibi'l Avalî*, 32; <http://library.islamweb.net/hadith/> (Erişim: 19.04.2015); Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958, II, 12.

²⁸ Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 12.

²⁹ Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 12.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

beli ve Malikilerin, içtihatlarında hüccet olarak kabul ettikleri “kötülüğe/harama giden yolları kapamak” anlamına gelen “sedd-i zerâyi”³⁰ ilkesi kapsamında görülebilir.

1. Namaz İbadeti

Hasan Basri Çantay secde yapmanın fazileti ve sehiv secdesi konusundaki bazı hadisleri yorumlamıştır. **“Kul secde ettiği zaman onunla beraber (şu) yedi uzuv da secde eder; yüzü, iki eli, iki dizi, iki ayağı.”**³¹ mealindeki hadis bunlardan biridir. Çantay bu hadisin açıklamasında yüzün, iki elin, iki dizin ve iki ayağın secdede uyum içinde olmaları gerektiğini, “yüz” den maksadın da alın ve burun olduğunu ifade etmiştir.³²

Çantay, **“Şu hakîkati bil ki sen Allah için bir secde yapmaya dur (ya’ni Allah’a bir secde edersen) Allah o sebeple muhakkak senin bir derecenı yükseltir, o sâyede senden bir hatîeyi (günahı) da düşürür (siler).”**³³ mealindeki hadiste tavsiye edilen secde ile hem namaz secdesinin hem de tilavet secdesinin kasd edildiğini söylemiştir.³⁴

“Sizden herhangi biriniz namaza girince şeytan onu (n zihnini) karışdırır. O derece ki (namazda bulunan kimse) kaç (rekât) kıldığını bilmez. O halde sizden biriniz bunu bulur (yani böyle bir haale uğrar)sa selam vermeden evvel, otururken iki secde (sehiv secdesi)yapsın, sonra selam versin.”³⁵ mealindeki hadisin yorumunda Çantay, ayrıntılarını fıkıh kitaplarına bırakarak sehiv secdesinin selamdan önce mi yoksa sonra mı yapılacağı konusunda şunları söylemiştir:

“Bu hadis-i şerif “İmam-ı Şafî” nin istinad ettiği hadislerdendir. O ve “İmam Ahmed bin hanbel” sehiv secdesinin selamdan önce yapılmasını icthad etmişlerdir. “İmam Malik” de “eğer sehiv ziyadeden mütevellid olursa secdenin

³⁰ “Zerâi” kelimesinin müfredi olan “zeria”, “ yol, vasita, vesile ” demektir. “Sedd” ise tıkama, kapama anlamına gelmektedir. Sedd-i zeraî teriminin mânası ise haram, yasak ve zararlı olana vasita olan davranışı menetmek, harama giden yolu tıkamak demektir.

³¹ Müslim, *Salat*, 331, *Mevakit*, 87; İbn Mâce, *İkamet*, 19; Çantay, *On Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958, II, 104.

³² Çantay, *On Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 104.

³³ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, V, 249; Çantay, *On Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958, II, 201.

³⁴ Çantay, *On Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 202.

³⁵ Tirmizî, *Salat*, 174; Çantay, *On Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958, II, 340.

selamdan sonra, noksandan dolayı olursa selamdan evvel ifa edilmesi lazımdır” demiştir. Bu kavil “İmam Ahmed”den de rivâyet edilmiştir. Selamdan evvel sehiv secdesi Hanefî imamlarınca da caiz görülmüşse de cümhure göre efdal olan bir selamdan sonra yapılmasıdır. Sehiv secdesini icabeden haller fikhî kitablarında mufassalen yazılıdır”³⁶

Sabah namazının sünnetinin fazileti ile ilgili **“Sabah (namazın)ın iki rekât (sünnet)i dünyadan da onda olan şeylerden (nimetlerden) de hayırlıdır.”**³⁷ mealindeki hadisin yorumunda Çantay, bu namazın müekked sünnetler içinde en kuvvetli ve faziletli olduğunu belirtmiş ve bunun vacip olduğunu söyleyenler de olduğunu nakletmiştir.³⁸

İkinci namazının sünneti hakkında rivâyet edilen **“İkinci (nin farz)dan evvel dört (rekât) namaz kılana Allah rahmet etsin.”**³⁹ mealindeki hadisin yorumunda şunları söylemiştir:

“Bu namaz malum olduğu üzere ikindinin sünnetidir. Gerek bu namaz, gerek yatsı namazının farzından evvelki dört rekât namaz müekket olmayan sünnetlerdendir. Bunlara “mendup sünnetler” de denilir. Öğlenin ve yatsının ikişer rekâtli son sünnetlerini ikişer rekât daha ekleyerek dörder rekât kılmak da mendup sünnetlerdendir. Akşam namazının müekket sünneti olan iki rekât sonra altı rekât namaz kılmak dahi mendup sünnetlerdendir. Buna “Evvabin namazı” derler.”⁴⁰

Çantay'ın açıklamasında ikinci namazının sünnetinin “mendup sünnetler” (gayri müekked sünnetler) arasında yer aldığını belirttikten sonra aynı hükümde olan diğer namazları da zikrettiği görülmektedir. Çantay, mendup namazlara örnek olarak; yatsı namazının farzından önce kılınan dört rekâtlik namazı, öğle ve ikinci namazının farzından sonra kılınan iki rekâtlik namaza iki rekât daha ilave edilerek kılınan namazı ve akşam namazının farzından sonra kılınan iki rekât namazdan sonra altı rekât olarak kılınan namazları- ki buna evvabin namazı denmektedir- zikretmiştir.

³⁶ Çantay, *On Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 340-341.

³⁷ Müslim, *Müsaafirin*, 96; Tirmizi, *Salat*, 190; Çantay, *Otuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 319.

³⁸ Çantay, *Otuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 319.

³⁹ Ebu Davud, *Salat*, No:1271 Tirmizi, *Salat*, No: 430; Çantay, *Otuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 311.

⁴⁰ Çantay (Balıkesirli), *Otuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 311-312.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

“Şu iki rekati (namazı yani) akşam (ın farzın)dan sonra ki sübhayi (müekked sünneti) evlerinizde kılın.”⁴¹ mealindeki hadisin yorumunda Çantay, akşam namazının mescitte cemaatle kılınması durumunda farzdan sonra kılınan iki rekatlik sünnet namazın evde kılınmasının müstehap olduğunu bu konuda mezhep imamlarının ittifak ettiklerini söylemiştir.⁴²

Gece namazının fazileti ile ilgili **“Namazın farz edileninden sonra en faziletli gecenin boşluğunda kılınan namazdır (teheccüd namazıdır.) Orucun Ramazan ayı (orucu)ndan sonra en faziletli Allah’ın ayı olan muharrem orucudur.”**⁴³ mealindeki hadisin yorumunda Çantay, teheccüd namazının gece sakinliği içinde huşuu daha kuvvetli olması nedeniyle gündüz kılınan nafil namazlardan daha faziletli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

“Biz (yani ben de ümmetim de) namazların sonlarında otuz üç “sübhaneallah”, otuz üç “elhamdülillah”, otuz dört “allahu ekber”(demekle) emr olunduk.”⁴⁵ Her vakit namazının ardından otuz üçer defa yapılması yaygın olan tesbihatla ilgili bu hadisin yorumunda Çantay şunları söylemiştir:

*“Meşhûr ve fıkıh kitaplarında mezkûr olan, her birinin otuz üçer olmasıdır. Tekbirin, yani “allahu ekber”in otuz dört olması zikrin “yüz”e iblağ edilmesi içindir. Eğer tekbir de otuz üç yapılırsa zikir “tehlil” ile yani “la ilahe illallahü vehdehü la şerikeleh lehül mülkü ve lehül hamd vehüve ala külli şeyin kadir” ile “yüz”e iblağ edilir. Bununla beraber her ikisini okumakta da sevap vardır. (İbn-i Abidin). Diğer bir hadiste de “Allahu ekber”in “otuz dört” defa zikredilmesi ancak yatsı namazlarının sonuna hasredilmiştir.”*⁴⁶

2. Ramazan Ayı ve Oruç

⁴¹ İbn Mâce, *İkametü's-salât*, 111; Çantay, *On Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958, III, 163.

⁴² Çantay, *On Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 163.

⁴³ Müslim, *Sıyam*, 202-203; Ebu Davud, *Savm*, 55; Tirmizi, *Mevakit*, 207; Nesaî, *Kıyamü'l-Leyl*, 6; Darimî, *Salat*, 166; Çantay, *On Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 214.

⁴⁴ Çantay, *On Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 214.

⁴⁵ Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf (1031/1622), *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir*, Mısır, I. Baskı, 1356, II, 193; Çantay, *On Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1958, II, 270.

⁴⁶ Çantay, *On Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 270-271.

Ramazan ayının başlangıcının Ramazan hilalinin görülmesiyle anlaşılacağı delili olan **“Hilali=(ramazanı) gördüğünüz zaman oruç tutun, onu gördüğünüz vakit da iftar edin (bayram yapın). Eğer size (gökyüzü bulutlu olmaktan vesaireden nâşî) mağmum olup (gizli kalır) sa otuz gün oruç tutun(otuz günü hesaplayın, sayın).”**⁴⁷ mealindeki hadisin yorumunda Çantay, yaşadığı dönemde Ramazan hilalinin tespitinin riya zi ve hey'î (aritmetik, cebir, geometri ve astronomi ilminin verilerine uygun) hesaplamalara dayanılarak İstanbul rasathanesinde yapıldığını ifade etmiştir.⁴⁸

Bu meselede Çantay'ın Ramazan ayının başlangıcının tespitinde hilalin çıplak gözle görülmesinden ziyade rasathane imkânlarıyla ve hesap ile tespiti uygulamasına vurgu yaptığı görülmektedir.

İmsak vaktiyle ilgili rivâyet edilen **“Zeyd b. Sabit radiyallahü anhdan, (şöyle) demiştir: “Biz Peygamber sallahü aleyhi vesellemin maiyatinde sahur yedik. Sonra o (sabah) namaz(ına) kalkdı.”** (Enes radiyallahü anh diyor ki:) **dedim (sordum:) ezanla sahur arası(ndaki müddet) ne kadardı? (Zeyd b. Sabit radiyallahü anh şöyle) dedi: Elli âyet (okuyacak) kadar (dı).”**⁴⁹ mealindeki hadisin yorumunda Çantay, bu okuyuşun ortalama bir okuyuş olduğunu örneğin “el-Mürselat” suresini –ki elli âyettir- vasati bir kıraatle okuyacak bir zamanın geçmesinin kâfi olduğunu ifade etmiştir. Çantay'ın ifadesine göre fecr-i sadık imsakten yirmi dakika sonra başlar, bununla birlikte sabah namazını geç kılmak daha fazilettir.⁵⁰

Şevval orucuyla ilgili **“Kim Ramazan orucunu tutup da Şevval'den altı (günü) de ardından (oruçla geçirirse) bu, bütün yıl oruç tutmak gibi olur.”**⁵¹ hadisinde kasd edilen orucun tutulma zamanı ile ilgili Hasan Basri Çantay şu açıklamayı yapmıştır: **“Bütün yıl” dan maksat, Ramazan Bayramının birinci günü ile Kurban Bayramının ilk dört gününden hali olan senedir.**

⁴⁷ Buhari, *Savm*, 11; Ahmed bin Hanbel, II, 145; Müslim, *Sıyam*, 7, 17; Nesaî, *Sıyam*, 10, 12, 13; İbn Mâce, *Sıyam*, 7; Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 3.

⁴⁸ Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 4.

⁴⁹ Buhari, *Savm*, 19, *Mevâkitü's-salât*, 27, *Teheccüd*, 8; Müslim, *Sıyam* 47; Tirmizi, *Savm* 14; Nesâî, *Savm*, 21, 22) Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 16.

⁵⁰ Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 16.

⁵¹ Müslim, *Sıyam*, 39; Tirmizi, *Sıyam*, 53; Ebu Davud, *Savm*, 58; İbn Mace, *Sıyam*, 33), Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 21.

Çünkü o beş günde oruç tutmak haramdır. Şevvalin altı günü şeker(ramazan)bayramının birinci gününden sonraki günlerdir. O günlerde birbiri ardınca altı oruç tutmak sevaptır. Şevval ayı içinde fasıllı da tutulabilir. Bu altı gün orucunun bir yıl oruç tutmaya muadil olması ibâdetlere en az bire on ecr vaad buyrulmasındandır.⁵²

Çantay, Ramazan ayının otuz gününün asgari "300"e, şevvalin "6" gününün de yine asgari "60" güne muadil sayıldığını belirterek açıklamasını şu sözlerle tamamlamıştır:

"...Bununla beraber metindeki "Ed-dehr" kelimesinin –aslî ve lügavî ma'nasına göre-"ömür boyunca" demek olduğunu söyleyenler de vardır. Hattâ "İmam-ı a'zam"la iki arkadaşı "İmam Muhammed, İmam Ebû Yûsuf" da bu ma'nâyâ kaaidirler. "Kesiyâmi" yerine "Kesavmi" de rivâyet edilmiştir. Aralarında fark yoktur."⁵³

3. Zekât ve Sadaka

Hasan Basri Çantay zekâtla ilgili "**Malın zekâtını ödersen muhakk ki onun (o malın) şerrini kendinden (uzaklaştırıp) gidermiş olursun.**"⁵⁴ mealindeki hadisin izahında zekâtın sözlükte ve fıkhîta ifade ettiği mana ile ilgili şunları söylemiştir:

"Zekât" lügatte her şeyin haalisi ve temizi manasındadır. Şer'î itlaka göre kişinin kendi malından ayırıp müstehak olanlara verdiği muayyen miktar mal demektir. Bu suretde mal temizlenmiş olduğu için "zekât" adı verilmiştir.⁵⁵

Zekâtın hükümlerinin fıkıh kitaplarında yer aldığını belirten Çantay bu konuda ayrıntılı bilgi almak isteyenlere Ömer Nasuhi Bilmen'in "Büyük İslam İlmihal"ini önermiştir.⁵⁶

"**Sadaka hususunda (müstehak olmayana vermek suretiyle) haddi aşan ona mani' olan gibidir.**"⁵⁷ Çantay, bu hadis-i şerifte zikredilen "sadaka"yı bazı şarihlerin "zekât"la tefsir ettiklerini, bu nedenle de komşu

⁵² Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 21.

⁵³ Çantay, *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 21-22.

⁵⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, Kitabü'z-zekât, I, 547; Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, s. 13.

⁵⁵ Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 13.

⁵⁶ Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 13.

⁵⁷ Ebü Dâvud, *Zekât*, 4; Tirmizi, *Zekât*, 19; İbnu Mâce, *Zekât*, 14; Çantay, *Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 14.

hatırı, akraba gayreti ile kendilerine zekât verilecek kimseler gurubundan olmayanlara sadaka, zekât diye verilen şeylerin sahibini zekât borcundan kurtarmayacağını ifade etmiştir. Çantay'a göre kendisini medh ettirmek düşüncesiyle muhtaçlara verilenler de -ihlastan uzak olduğu için- Allah katında makbul değildir. Ona göre böyle yapanlar bu konuda hukukun belirlediği çerçevenin dışına çıkmış, sadakayı men etmiş yani vermemiş sayılırlar.⁵⁸

“Sadakanın hayırlısı menihadır. O, verene sabah, akşam ecr ve sevab sağlar.”⁵⁹ hadisinin dip notunda Hasan Basri Çantay, “meniha” kelimesini açıklamıştır. Ona göre “meniha”, koyun, keçi, inek, deve gibi hayvanlardır ki bunlar sütünü sağmak ve yününden, yapağısından faydalanmak ve sonra yine sahibine iade edilmek üzere birine hayr olarak emâneten verilir. Bu bir tür yardım olduğundan fazileti de büyüktür.⁶⁰

4. Hac ve Umre

İbn Abbas (r.a) dan rivâyet edilen bir hadis şöyledir: **“Bir kadın küçük çocuğunu kaldırarak dedi ki: “Ya Rasulallah, bunun için de hac var mı?” Buyurdu ki: Evet senin için de ecir var.”**⁶¹

Bu hadisin yorumunda Çantay, hac farızasının “İslam, akıl, bulûğ, hürriyet, vakit, malî kudret, bedenî kudret, haccın farzietini bilmek.” şeklinde sekiz şartının olduğunu, dolayısıyla çocukların hac ile mükellef olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre, çocukların hac etmeleriyle üzerlerinden farziet düşmez, baliğ olurlarsa muktedir olurlarsa yine hac etmeleri lazım gelir.⁶² Çantay çocuğun hacca götürülmesi hususunda şu yorumu yapmıştır:

*“Çocuğun hacca iştirak ettirilmesi teberrük ve manevi terbiye içindir. Bu bilhassa arab âleminde elyevm cari bir adettir. Kucaklarında mini mini yavrularıyla haccın en çetin fillerini canlarını dişlerine takarak yapanların lütf-ı hakla ecre nail olacaklarında şübhe yokdur.”*⁶³

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 463; Çantay, *Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 14.

⁵⁹ Ahmed bin Hanbel, I, 463; Çantay, *Yirmi Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A. Ş., 1962, III, 267.

⁶⁰ Çantay, *Yirmi Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 267.

⁶¹ Tirmizi, Hac, 83; Çantay, *On İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1958, II, 69-70.

⁶² Çantay, *On İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 70.

⁶³ Çantay, *On İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 70.

Çantay, “(Her) Umre (ondan sonraki) umreye kadar olan ‘küçük günah’lar için kefarettir. Mebrur (yani günahlardan salim ve sırf Allah için olan) haccın cennetten başka mükâfatı yoktur.”⁶⁴ mealindeki hadisin açıklamasında umrenin tanımını şöyle yapmıştır: “Umre, haccın muayyen günlerin haricinde yapılan ziyaretir.”⁶⁵

5. Kurban

Hasan Basri Çantay, “Sizden biriniz, (zilhicce ayının) ilk on günü girip de, kurban kesmek isterse onun ne tüyünden ne de derisinden birine dokunmasın.”⁶⁶ hadisinin açıklamasında, o ayın ilk on gününde kurbanlık hayvanın boğazlanmazdan evvel tüyünü kesmenin yahut derisine bitişik tırnağını vesairesini koparmanın fikhî hükümlerine dair müçtehid imamlardan nakiller yapmıştır. Şöyle ki: “ (Böyle bir davranış) İmam Şafiiye göre tenzihen, İmam-ı Ahmede göre tahrimen mekruhtur. İmam Ebu Hanife mekruh olmadığını söylemiştir. İmam-ı Malikten bu babda üç kavil rivâyet ediliyor: 1. Mekruh değildir. 2. Mekruhtur. 3. Tetavvu’da haramdır, vacipte değil.”⁶⁷

C. Münâkehat

Evlenecek erkeğin evleneceği kızı veya kadını görmesi ile ilgili “Allah bir kimsenin kalbinde bir kızı veya kadını nikâhla isteme temayülünü uyandırırsa onun o (kızı yahu kadını) görmesinde bir beis yoktur.”⁶⁸ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay, buradaki “görme”nin niteliği hakkında şunları ifade etmiştir:

“ ‘Nikâhla isteme’ kaydı şehvet seokıyla bakmaya mani olduğu gibi küfoü (dengi) olmayana bakmayı da men eder. O bakış şeytanidir. Bu hadisin şerhlerinden anlaşıldığına göre nikâhla istenecek kızın ya da kadının yalnız yüzüne ve ellerine bakmakla iktifa edilir. Bu bakmayı birkaç kez tekrar etmek de caizdir.”⁶⁹

Kızların ve dul kadınların evlenme iznleri konusunda zikredilen iki hadisten biri “Dul kadın kendi hakkında (ki re’yinde) velisinden ziyade

⁶⁴ Ahmen b. Hanbel, *Müsned*, II, 246; Buhari, *Umre*, 1; Müslim, *Hac*, 437; Tilmizi, *Hac*, 88; Nesai, *Menasik*, 3, 5, 77; İbn Mace, *Menasik*, 3; Çantay, *On İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 52.

⁶⁵ Çantay, *On İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 52.

⁶⁶ İbn Mâce, *Edahî*, 11; Çantay, *On Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 86.

⁶⁷ Çantay, *On Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 86.

⁶⁸ İbn Mace, *Nikâh*, 9; Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 29.

⁶⁹ Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 29.

(söz ve) hak sahibidir. Kızıoğlan kız ise onun re'yini babası alır. Onun izni de sükût(u)dur. (sükûtü ikrar sayılır.)”⁷⁰ mealindeki hadistir. Çantay'ın ifadesine göre bu rey ve izin nikâh hakkındadır.⁷¹

Diğeri ise, “Dul kadın, (zevç ihtiyar etmek hususunda) velisinden ziyade kendisi hak sahibidir. Kızıoğlan kızdan ise (baliğ olduğu takdirde) nefsi hususunda izin ve muvafakatı istenilir. Onun sükûtü da izindir (izin ve muvafakat sayılır).”⁷² mealindeki hadistir.

Çantay bu hadisin açıklamasında konuyla ilgili fikhî hükümleri de içeren şu ifadelere yer vermiştir:

“Hadis-i şerifde dul kadının, “velisinden ziyade hak sahibi” olduğu beyan buyrulduğuna göre velisinin de ikinci derecede hak sahibi olduğu istidlal edilmiştir. Dul kadının o imtiyazlı hakkı-işaret edildiği vech ile “zevci ihtiyar etmek” hususundadır, akit babında değil. Zira akde yani nikâha mübaşeret velinin hakkıdır. Eğer veli, dul kadını küfoü, yani dengi olan bir erkeğe tezvic etmek ister de kadın muvafakat etmezse o, zorlanamaz. Eğer kadın kendisine küfüv bir erkekle evlenmek istediği halde velisi rıza göstermezse o velî zorlanır. “İmam Şafii” hazretlerine göre henüz buluş haddine gelmeyen kız çocuklarından izin ve muvafakat sorulmaz ve onu babasından, o yoksa dedesinden başkası ere veremez.”⁷³

Çantay, açıklamasında kadının rızası ile ilgili şu rivâyete de yer vermiştir: “Dul kadın, kendisinin emri (ve rızası) talep edilmeden nikâh olunmaz. Er görmedik kız da izni (ve muvafakatı) alınmadan nikâh edilmez. Ashab-ı Kiram dediler: “Ya resulallah, bir kızın izni nice olur?”. Buyurdu ki: “Onun sükût etmesiyle”.⁷⁴

Hasan Basri Çantay, kız veya kadını zorla evlendirmenin caiz olup olmadığı, nikâhta veli izninin şart olup olmadığı konusunda mezhep imamlarının yaklaşımlarına da yer vererek şu açıklamayı yapmıştır:

“İmam Azam Hazretleri bu hadise istinaden velinin ne dul kadını ne de bakir kızı zorla ekeğe nikâh etmiye hakkı olmadığını, dul kadının nikâhında onunla istişare ederek açıkça muvafakatı, bakir kızın nikâhında da onun sükût etmek suretiyle olsun izninin alınmasının velinin vazifesi bulunduğunu beyan etmiştir.

⁷⁰ Müslim, *Nikâh*, 9; Beyhaki, VII, 186; Çantay, *Yirmi Yedinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 215.

⁷¹ Çantay, *Yirmi Yedinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 215.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 319; Müslim, Ebu Davud, *Nikâh*, 35; Tirmizi, *Nikâh*, 18; Nesai, İbn Mace, *Nikâh*, 11; Çantay, *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 162-163.

⁷³ Çantay, *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 163-164.

⁷⁴ Çantay, *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 163-164.

Ona göre âkil ve bâliğ, reşid bir kadın velisinin iznini almaksızın kendisini tezvic edebilir. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e nazaran bu yoldaki nikâh ancak velinin izni lahik olmak suretiyle muteber olabilir. İmam Şafii, Malik, Ahmed b. Hanbel hazretlerine göre yalnız kadının "vardım" demesiyle akdolunan nikâh sahih değildir. Onlar "نكاح الا بولي"=velinin izni almaksızın nikâh yoktur"⁷⁵ hadisine istinad etmişlerse de bu hadis naklettiğimiz diğer hadisler derecesinde kuvvetli görülmektedir."⁷⁶

Bu açıklamalara bakıldığında Çantay'ın bu konuda Hanefi mezhebinin görüşünü tercih ettiği görülmektedir.

Münakehat kapsamında değerlendirilebilecek konulardan biri de aile bireylerinin birbirleri üzerindeki karşılıklı haklarıdır. Çantay bu bağlamda anne ve babanın çocukları üzerinde hakları olduğu gibi çocuklarının da anne ve babaları üzerinde hakları olduğuna dair şu hadisi zikretmiştir:

"Allah tealanın iyi kimselere "ebrar" adını vermesi ancak şundandır: çünkü onlar babalarına, analarına ve evladlarına iyilik etmişlerdir. Ana ve babanın senin üzerinde hakkı olduğu gibi evladının da senin üstünde öylece hakkı vardır."⁷⁷ Bu hadisin açıklamasında Çantay, çocukların ana babalarına itaat etmelerinin farz olduğunu ancak çocukların da ana babaları üzerinde bazı hakları olduğunu ifadeyle şunları söylemiştir:

"Öyle ana ve babalar görüyoruz ki evladlarından – onlara olan vazifelerini yapmadıkları halde- kupkuru ve körükörüne itâat isterler. Evet, evladın onlara itâati şer'an vaciptir. Hatta farzdır. Ancak evladın da onlar üzerinde hakları vardır. Bu haklar hazreti "umer" (r.a) a göre başlıca şunlar: 1) Baba evlenirken soyu temiz ve kendisi saalih bir kadın alacaktır. 2) Evladı dünyaya gelince ona güzel ad takacaktır. 3) Onun talim ve terbiyesine en büyük ehemmiyeti verecektir. Bu vazifelerin hiç birini yerine getirmediği halde evladına itâat isteyen adamı hazreti "umer" (r.a) "def ol ya faasik" diye huzurundan kovmuşutr."⁷⁸

⁷⁵ Buhari, *Nikâh*, 36; Ebu Davud, *Nikâh*, 19; Tirmizi, *Nikâh*, 14; İbn Mace, *Nikâh*, 15.

⁷⁶ Çantay, *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 163-164.

⁷⁷ Muttakî, *el-Hindî (975/1567)*, *Kenzü'l-Ummal*, XVI, 469; Çantay, *Yirmi Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A. Ş., 1962, III, 76.

⁷⁸ Çantay, *Yirmi Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 76-77.

D. Muâmelat

“(Bir malı) kiminiz, kiminin satışı üzerine çıkmak (ona engel olmak) suretiyle satmasın. Satılacak şeyleri(ticaret mallarını) pazara indirilinceye kadar da (yolda) karşılamayın.”⁷⁹ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay, mezhep görüşlerine yer vererek şunları söylemiştir:

*“ İmam-ı Malik henüz pazara gelmeyen satılık malı karşılamanın caiz olmadığını, onda pazar halkının da alım hakkının bulunduğunu, İmam-ı Şaafi bu karşılamanın bir kötülük olduğunu, İmam-ı A'zam Ebu Hanife bu harekette memleket piyasasına zarar vermemek şartıyla bir be's olmayıp aksi halde mekruh olduğunu söylemişlerdir (Rahimehümlah). 'Zahiriyye' den 'İbn-i Hazm' bu karşılamanın mutlaka haram olduğunu ifade etmiştir.”*⁸⁰

“(Yalnız) “İne” ile alışveriş ettiğiniz, (yalnız) öküzün kuyruklarına yapıştığınız, ziraate rıza gösterdiğiniz ve (bu sûretlerle düşmanla) savaşı terk (ve ihmal) eylediğiniz zaman Allah-siz dininize(ihtimam etmiye) dönünceye kadar-üstünüze söküp atmayacağı bir horluk musallat eder.”⁸¹ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay, bir alışveriş çeşidi olan “İne” yi açıklamış, bu tür alışverişin riba kapsamında değerlendirileceğini şu sözleriyle belirtmiştir:

*“İne”; bir malı belli bir bedelle birine veresiye satıp yine o mecliste o şahsın elinden o malı evvelki bedelinden noksanıyla peşin olarak satın almaktır. Mesela birine dört yüz kuruş kıymetli bir malı üç ay vade ile altı yüz kuruşa satıyor da derhal beş yüz kuruşa ondan aynı malı satın alıyor. Bu, “ ribânın” bir nevidir.”*⁸²

Zinet olarak altın takmak ve ipek elbise giymenin haram olduğu hususunda rivâyet edilen **“Altın ve İpek (takmak ve giymek) ümmetimin kadınları için helal erkekleri üzerine haram kılındı.”**⁸³ ve **“Eğer cennetin (zîb-ü) zînetini, ipek kumaşını, kaftanını (ister ve) severseniz bunları**

⁷⁹ Buhârî, *Büyü'* 71; Müslim, *Büyü'*, 11; Ebu Dâvud, *Büyü'*, 43; Çantay, *Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 30.

⁸⁰ Çantay, *Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 30.

⁸¹ Ebu Davud, *Büyü'*, 54; Çantay, *Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1956, I, 6.

⁸² Çantay, *Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 6.

⁸³ Buhârî, *Libâs*, 38, *Cenâiz*, 2; *Nesâit*, *Zînet*, 40; İbn Mâce, *Libâs*, 19; Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 11.

dünyada giymeyin.”⁸⁴ mealindeki hadislerin yorumunda Çantay yasaklamanın erkekler için⁸⁵ olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir:

*“Erkeklerle haram olan; altın ve ipeğin karşılıksız, safi olanı yahut altın ve ipeğin diğer mahlûtlarından fazla bulunandır. Dişlere altın kaplatmak veya altın diş takmak gibi kat’î ma’ziret ve zaruret halleri müstesnadır.”*⁸⁶

“Hamr (içki)den sakının (kaçının uzaklaşın). Zira o, her şerrin (kötülüğün) anahtarıdır.”⁸⁷ hadisinin açıklamasında Çantay, metinde geçen ‘hamr’ kelimesini ‘içki’ olarak tercüme etmesinin sebebini şu şekilde açıklamıştır:

*“Gerek ‘kaamus’ların, gerek elfaz-ı kur’aniyye’yi en yüksek salâhiyetle tefsir eden ‘Raağıb-ı Isfihânî’nin beyanlarına göre lügâtda hamr, setr = örtmek demektir. ‘Şarab’a ve diğer bütün içkilere ‘hamr’ denilmesi akli örttüklerinden, akla zarar verdiklerindedir. Tecennün eden sarhoşlar, hatta türlü afetlere sarhoş nesilleri bunun acıklı şahididir. Münkir veya cahillerden kimi ‘kur’an-ı kerim’in yasak ettiği içki ancak şaraptır’ diyor, diğer içkileri haramlıktan kurtarmaya çalışıyor! İlim ve lisan bakımından bu en büyük hatadır. Kamuslara ve saireye bilfarz bakmasak bile kur’an-ı hâkimin eşsiz ve yegâne müfessiri olan peyğâmberimiz (s.a.v) sekir veren her içkinin ‘hamr’ olduğunu beyan ve izah buyurmuştur...”*⁸⁸

E. Diğer Konularla İlgili Hadisler

Çevre duyarlılığı ve ağaç dikme ile ilgili **“Kim bir ağaç ve fidan dikerse o (nun meyvesi)ndan gerek bir insan ve gerek Allah’ın yarattığından herhangi bir mahlûk yedikçe o, kendisi için (daima) bir sadaka olur.”**⁸⁹ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay, ağaç dikmenin ibâdet olduğundan bahisle şunları söylemiştir:

⁸⁴ Nesai, *Zinet*, 39; Çantay, *Yirmi Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A. Ş., 1962, III, 96.

⁸⁵ Çantay, *Yirmi Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 96.

⁸⁶ Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 11.

⁸⁷ Hâkim, Ebu Abdullah en-Nisâbü’rî (405/1014), *Müstedrek*, IV, 162; Çantay, *Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 20.

⁸⁸ Çantay, *Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 20.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü’r-Risale, Tahk. Şuayb Arnavud vd., c. 45, s. 498); Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1955, I, 6-7.

“Ağaç yetiştirenlerin, ağaçları titizlikle koruyanların ne büyük ecirlere nail olacağı bu hadisi şerifle ve daha birçok benzerleriyle meydandadır. Ya ormanlarımızı zalimane ve cahilane tahrib etmek suretiyle hem bu daima ecirlere mani olanlara hem memleketin tabii servetine ve bedii sıhhi varlığına sui kasdda bulunanlara ne diyelim? Onlar bilerek bilmeyerek vatana düşmanlık ve Allah ile sevgili peygamberine isyan eden insanlardır. Ağaç sevgisini ve saygısını gönüllerde bir iman gibi yerleştirmek kudsi vazifelerimizden olmalıdır ve bu, elbette büyük bir ibâdetdir.”⁹⁰

Çevre temizliği konusunda duyarlılığa davet eden **“Kim Müslümanları –yollarında (rahatsız edecek şeyler yapmak suretiyle)- ezaladırsa kendisine karşı onların (müslümanların) lanet etmesi pek yerinde olur.”**⁹¹ mealindeki hadisin açıklamasında da Çantay şunu söylemiştir:

“Evinin, dükkânının ve diğer yerlerin çöpünü, gübrelerini, pisliğini yollara atan, herkesin geçeceği mevzilerde enkazını, harcını tutan açtığı çukurların yerlerini geceleyn fenerlerle belli etmeyen hulasa gelip geçenlere engel olacak eza veya zarar verecek şeyler karşısında seyirci kalan insanlara ne güzel öğüt ve ne çetin tehtiddir!”⁹²

Hasan Basri Çantay'ın, eserinde İslam demokrasisi, insan hakları ve eşitliğin temellerini oluşturan hadisler arasında zikrettiği rivâyetlerden bazıları şunlardır:

“Sizden önceki (ümme)tlerin (mahv-ü) helak edilmesi ancak (şu sebebdendi ki) onlar, içlerinde şeref sahibi hırsızlık ettiği zaman onu bırakıverirler (aldırış etmezler), aralarında zaif kimse çalınca ise hakkında ağır ceza tatbik ederlerdi. Allah'a and ederim ki Muhammed'in kızı (ya'ni benim kızım) Fatıma hırsızlık etse muhakkak elini keserim.”⁹³

“Müslümanların kanları birbiriyle eşit olur (yani ceza ve hukuk bakımından her müsliman müsavidir). Onların en aşağı tabakasında

⁹⁰ Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 7.

⁹¹ Münavi, Feyzü'l-Kadir, VI, 18; Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 10.

⁹² Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 11.

⁹³ Buhârî, *Enbiyâ*, 54, *Megâzî*, 53, *Hudûd* 11, 12; Müslim, *Hudûd*, 8, 9. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Hudûd* 4; Tirmizî, *Hudûd*, 6; Nesâî, *Sârik*, 6; İbni Mâce, *Hudûd*, 6; Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 5.

bulunanları bile âmme borçlarını ve vazifelerini îfâya koşar. Onlar kendi (millet)lerinden olmayanlara karşı bir tek eldir(müttehiddir)."⁹⁴

Çantay, bu iki hadisi zihrettikten sonra ikinci hadisin açıklamasında eşitlik ve birlik-beraberlik konusunda şunları söylemiştir:

*"İslam demokrasisinin ve eşitliğinin ne kutsî ve muhkem temellere dayandığını, âmme hizmetlerinde "en aşağı tabakada bulunanları bile" istisnasız vazifeli olduğunu ve bütün Müslümanların "bir tek el" olarak birleşmesi lüzumunu bize apaçık anlatan bu hadis-i şerîf ile daha nice benzerleri karşısında hepimiz hürmetle eğilmeliyiz."*⁹⁵

Adli konularla ilgili; suçlu olduğu halde süslü anlatımlar ve yalan ifadelerle hâkimi yanıltıp mahkemece beratına hükmedilenler için bu hükmün esasen bir ateş parçası olduğunu ifade eden **"Ben ancak bir beşerim. Hakikat bana (aralarında davalışan öyle) hasım (lar) gelir ki onların kimi kiminden daha belîğ (ve çenesi daha kuvvetli) ola(rak delillerini güzel, açık ve süslü püslü anlata)bilir ve ben de onu doğru söyleyen (bir adam) sanıp lehine hüküm ederim. Binaenaleyh ben bir müslümanın hakkını (haksız olan herhangi) bir kimsenin lehine hüküm edersem (biliniz ki) o (hak) bir ateş parçasıdır. Artık onu (dileyen sırtına) yüklesin yahut onu terk (ile hakka rücu') etsin."**⁹⁶ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay şunları söylemiştir:

*"Bu hadis-i şerîfin sarahatına göre zahiri delillerle lehine hüküm verilmiş olan kimseler – eğer hakikatte haksız iseler-ilahi ve manevi mesuliyetten asla kurtulamazlar. O haksızlığın cezasını dünyada çekmeseler bile ahirette mutlaka çekerler. Gerek müzevver davalara sahte hak kışvesi giydiren hasımların, gerek onlara bilerek yardım edenlerin ukubeti çetindir."*⁹⁷

"Sizden biriniz (din) kardeşi ile istişare etmek (onun re'y-ü fikrinden faidelenmek) isterse ona kanatini söylesin. (Hayrhahlıktan ayrılmasın)"⁹⁸ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay, şura kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durmuştur. Onun bu konudaki açıklaması şöyledir:

⁹⁴ Ebu Davud, *Diyat*, 11, 31; *Cihad*, 147; Nesai, *Kasame*, 10, İbn Mace, *Diyat*, 31; Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 30.

⁹⁵ Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 30-31.

⁹⁶ Buhari, *Hiyel*, 10; *Ahkâm*, 30; Müslim, *Akziye*, 5; Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 3-4.

⁹⁷ Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 3-4.

⁹⁸ İbn Mace, *Edeb*, 37; Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 21.

“Lügatta ‘şevr, şiyar, şiyare, meşar, meşare, işaret, istişare iştiyar’ kelimelerinin manası ‘arı kovanından bal sağlamak’tır. ‘Şevr’ isim olarak; bal, ‘meşar’ arı kovani manalarına da gelir. ‘mişvar’ gömeci kesip balını ayıracak alet(ekiş), çehre, ‘mişvare’ bal gömeci demektir, ‘şuara’, meşuret, meşveret’ de ‘işaret’den gelen isimlerdir.

Bu kelimelerden bazılarının ‘danışmak, rey ve kanaatlerden faydelenmek...’ gibi halen dilimizde de yaşayan kullanış manaları şer’i ıtlaktan gelmiştir. Bunlarda lügat manaları arasındaki ‘istiare’nin inceliği, zarafeti cidden dikkata şayan dır...”⁹⁹

“Siz (ey millet) ne (halde) bulunuyorsanız başınıza da öyle idare eden adamlar geçirilir.”¹⁰⁰ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay, yöneticilerin niteliklerinin halkın durumuyla bağlantılı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Hükümetler içtimai bünyelerden doğarlar. Bünye yani millet ne kadar iyi ve sağlam olursa onun hükümeti de öyle olur. Bünyeyi ihmal edip de her işi hükümetten beklemek hatadır. Evvela halk olarak kendimizi, sonra cemiyetimizi ıslah edelim, o vakit görürüz ki, her şey düzenine girmiştir.”¹⁰¹

Kamu idaresinde yönetici atamalarında liyakatin esas olması gerektiğini vurgulayan **“Kim bir adamı on kişinin başına (amir olarak tayin ve) istihdam ederse, (bunu da) kullandığı o adamdan daha faziletli (ehliyetli) kimsenin bu on kişinin içinde de bulunduğunu bilerek yaparsa hem Allah’a hem onun Rasülüne, hem Müslümanlar cemaatine haainlik etmiş olur.”**¹⁰² mealindeki hadisin açıklamasında Çantay, hadiste geçen “on kişi” den maksadın “idare edilen cemiyet” (halk), “fazilet” kelimesinden maksadın ise “vazifeleri iyi ifa etmeye yeter ehliyyette olmak” olduğunu söylemiştir.¹⁰³

Konuyla ilgili bir diğer hadis de şudur: **“İnsanları (tedkik ederseniz muhtelif) ma’denler (gibi) bulacaksınız. Onların cahiliyyet (devrin) de hayırlı olanları İslamda (yani Müslümanlığı kabul etdikden sonra)da –eğer fıkıh bilirlerse- hayırlı (insan)lardırlar. Bu mühim işde insanların**

⁹⁹ Çantay, *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, II, 21, 22.

¹⁰⁰ Muttakî, *Kenzü'l-Ummal*, VI, 89; Çantay, *Onuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1956, I, 28.

¹⁰¹ Çantay, *Onuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 28.

¹⁰² Çantay, *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 140-141.

¹⁰³ Çantay, *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 141.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

en iyisi onun içine düşmezden (yani o vazifeyi der'uhde etmezden) evvel hiç de sevmemiş, arzu etmemiş olandır. Kıyamet günü Allah indinde insanların en kötüsünü (dünyada) şunlara bir yüzle, öbürlerine başka yüzle gelen (görünen) ikiyüzlülerdir."¹⁰⁴

Hasan Basri Çantay, hadiste geçen "Bu mühim iş" den muradın amme hizmet ve me'muriyetleri olduğunu söylemiş ve hadis kitabının birinci cildindeki ikinci kırk hadisin yirmi ikinci sırasındaki "**Gerçek, biz işimizin başında onu arzu edeni asla kullanamayız (ehliyeti olanı kendimiz arar buluruz)**"¹⁰⁵ mealindeki hadise atıfta bulunmuştur. Sonra Nisa suresinin 58'inci âyeti kerimesini mealen şu şekilde nakletmiştir:

"Şüphesiz Allah size emanetleri ehil (ve erbab)ına vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmeylemenizi emreder. Allah bununla size, gerçek, ne güzel öğüd veriyor! Şübhe yok ki Allah (sözlerinizi hükümlerinizi) hakkıyla işidici (bütün yaptıklarınızı) kemaliyle görücüdür."

Çantay konuyla ilgili söz konusu âyet ve hadisleri naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"*Ashaab-kiram (rıdvanullahi aleyhim ecmein devrinde amme hizmetlerine kimse taalib olmaz, çünkü vazifesini hakkile ifâ emaneti edâ edemediği takdirde ma'nevi en ağır mes'uliyete dûçâr olacağından korkardı titrerdi. Ser mezhebimiz imam-ı a'zam Ebû Hanîfe rahimehullah bu endişeyle haakimliği kabul etmemiş bu yüzden dayak altında ölmeye râzî olmuşdur.*"¹⁰⁶

Savunma hizmetlerine özellikle de orduya yapılacak maddi desteğin önemiyle ilgili rivâyet edilen "**Kim Allah yolunda muharebe eden (bir mücahidi) donatırsa kendisi de hakikaten gaza (ya iştirak) etmiş (yani muharebenin sevabını kazanmış) olur. Kim Allah yolunda savaşan bir adamın ailesine hayır ile vekâlet eder (yani onların ihtiyaçlarını temin**

¹⁰⁴ Buhari, *Enbiya*, 8, 14, 19; *Menakıb*, 1, 25; Müslim, *Fezail*, 168; Çantay, *Yirmi Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, (Nâşir: Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A. Ş., 1962, III, 181.

¹⁰⁵ Buhari, *İcare*,1; Müslim, *İmare*, 15; Ebu Davud, *Akziye*, 3, *Hudud*,1; Ahmed bin Hanbel, IV, 409), Çantay, *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 16.

¹⁰⁶ Çantay, *Yirmi Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 182.

eyler) se o da gerçekten gaza (ya iştirak) etmiş (muharebenin ecrini kazanmış) olur.”¹⁰⁷ mealindeki hadisin açıklamasında Çantay şu ifadelere yer vermiştir:

“Gaziye teçhiz etmek, donatmak demek onun harpte lazım olan bütün ihtiyaçlarını tedarik ve temin etmek demektir. Kendisi mükellef olduğu askerlik ve savaş vazifelerini omuzundan atarak sadece bir gaziye teçhiz ile hatta bin gaziye donatmakla yetinen kimselerin bu nebevi tebşirden istifade etmesi mümkün değildir. Bu donatma işi herhangi meşru sebeplerle savaş dışı bırakılmış insanlara aittir. Orduya yapılacak maddi ve manevi îaneler, yardımlar bu tebşirin sınırı içindedir.”¹⁰⁸

Allah yolunda savaşmanın gerekliliği konusunda rivâyet edilen “Sana Allah teâlâdan korkmanı tavsiye ederim. Zira o (korku) her şeyin başıdır. Cihâdî (düşmanla savaşı) bırakma. Çünkü o İslamın rehbanlığıdır. Allah teâlâyı zikre ve kur’an okumaya devam et. Zirâ bu, gök (ler alemin)de senin (huzur ve) rahatın, yer (yüzün)de de (ma’nevi) zikrin, şerefidir.”¹⁰⁹ mealindeki hadisin açıklamasında “ruhbanlık” ile ilgili şunları söylemiştir:

“Rehbanlık” korku ma’nasına gelen “rehb” dendir. Hıristiyanlar gûyâ takvâyâ ermek için dünya ile iştigâli ve dünyanın bütün zevklerini nefislerine haram kılmışlardır. Bu, müslümanlıkta nehyedilmiştir. Rivâyete göre nasrânîlerin rahibliği, papaslığı ihdâs etmelerinin sebebi şudur: “İsa” aleyhisselamdan sonra zorbalık mü’minleri ifna etmeye kalkmış mü’minler onlarla üç defa muharebeye mecbur olmuş, fakat her defasında çok fazla telefât vermişlerdir. Sağ kalan pek mahdud mü’minler demişler ki: “artık bir kerre daha muhaarebe edemeyeceğiz, edersek biz de öleceğiz. Dine da’vet edecek tek adam kalmayacak. Gelin yeryüzüne dağılalım, kendimizi münhasıran ibâdete bağlayalım”. İşte bu suretle fitneden kaçarak ve dinlerinde ihlas göstererek nefislerini ibâdete hasrettiler. Dünyanın bütün zevklerinden, hatta fazla yeyip içmekden, evlenmekden vaz geçmek, dağlarda, mağralarda, oyuklarda hücrelerde ibâdetle meşgul olmak suretiyle nefislerine

¹⁰⁷ Buhari, *Cihad*, 38; Müslim, *Cihad*, 135, 136; Ebu Davud, *Cihad*, 30; Tirmizi, *Fedail*, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 20; Çantay, *Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 21.

¹⁰⁸ Çantay, *Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, I, 21.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 225, 231; İbn Mace, *Cihad*, 8; Çantay, *Yirmi Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 113.

türlü türlü meşakkatler yüklediler. “İbn abbas” (r.a) diyor ki: “hazreti isa aleyhis-selam ile Hazreti Muhammed(s.a.v) arasında geçen fetret devrinde hükümdarlar Tevrat ve İncil’i değiştirdiler. Bir zümre ibâdet için yeryüzüne dağıldı.”

Hasan Basri Çantay, sonra Hadîd suresinin yirmialtını¹¹⁰ ve yirmiyedinci¹¹¹ âyetlerinin meallerine yer vermiş, Müslümanlıkta dünyadan el etek çekmek olmadığını bu nedenle de hiç ölmeyecek gibi dünya ve yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmanın islamın şîârî ve düsturu olduğunu söylemiştir.¹¹²

Sonuç ve Değerlendirme

Hasan Basri Çantay’ın otuz fasikülden oluşan ve her birinde kırk hadisin yer aldığı “On Kere Kırk Hadis” adlı kitabı, bin ikiyüz hadisten oluşmaktadır. Bu kitap üç cilt halinde Mürşid Çantay tarafından neşredilmiştir. Çantay’ın bu çalışmasında iman, ahlak, ibâdet, aile hukuku, muâmelat, suç ve cezalar, cihat, şehitlik, devlet yönetimi, adalet, şura gibi insan ve toplum hayatının her alanıyla ilgili hadislere yer verdiği ve bunların bir kısmını açıkladığı görülmektedir. Öyle ki; bazı fasikülleri neredeyse ahkâm hadislerine hasretmiştir. Örneğin, beşinci kırk hadis fasikülünde Ramazan ayı ve oruç konuları, yedinci kırk hadis fasikülünde dua hadisleri, sekizinci kırk hadis fasikülünde cihat ve şehitlik, dokuzuncu kırk hadis fasikülünde temizlik, onuncu kırk hadis fasikülünde ise hac ve umre ile ilgili hadisler yoğun olarak yer almıştır.

Çantay, kitabında hadislerin -ahkâm hadisleri dahil- kaynaklarını zikrederken ayrıntıya girmemiş sadece eser sahiplerinin hadis literatüründeki meşhur isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Ahkâm hadislerine dair yaptığı izahlarda yeri geldikçe fıkıh mezheplerinin ve İbn Abidin, Halebî, İbn Melek ve İmam Birgivi gibi fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir.

¹¹⁰ “Andolsun ki biz Nuh’u ve İbrahim’i (peygamber olarak) gönderdik. Peygamberliği de, kitabı da onların nesillerine verdik. Binnetice içlerinden doğru yolu bulanlar var (idiyse de) birçoğu da faasih kimselerdi onların”. (Hadid 57/26)

¹¹¹ “Sonra bunların izleri üzerinde, ardı ardınca peygamberlerimizi yolladık. Arkalarından da Meryem oğlu İsa’yı gönderdik. Ona incili verdik. Kendisine tabî olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Onların (yeni bir adet olmak üzere) ihdas ettikleri rehbanlığa (gelince:) onu üzerlerine biz farzetmedik. Ancak (onlar bunu sırf Allah’ın rızasını aramak için yaptılar. Fakat buna hakkıyla riâyet de etmediler. Biz de içlerinden gerçek iman edenlere mükâfatlarını verdik. Onlardan bir çoğu ise (doğru yoldan) çıkanlardı”. (Hadid 57/27)

¹¹² Çantay, *Yirmi Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, III, 113-114.

O, yaptığı bazı izahların sonuna, faydalandığı tefsir, hadis, fıkıh ve benzeri türden kitapların isimlerini de not düşmüştür. *BeYZavî, Ni'metü'l-İslam, Sirâcü'l-Münîr, Şir'atü'l-İslam, et-Tâc, Bustânü'l-Arifîn, Büyük İslam İlmihali (Büyük İlm-i Hal) ve Şifa-i Şerif (eş-Şifâ)* bunlardan bazılarıdır.

Çantay, ahkâm hadislerinin yorumlarında fikhî hükümlerin detaylarına yer vermemiş bu konuda geniş bilgi isteyenlere Ömer Nasuhi Bilmen'in "*Büyük İslam İlmihali*" ile Mehmet Zihni Efendi'nin "*Nimetü'l-İslam*" adlı ilmihallerine bakmalarını önermiştir. Çantay'ın, ahkâm hadislerine getirdiği yorumlarda bazı fikhî mevzulara da girdiği görülmektedir. Onun, izahlarında genellikle Hanefî Mezhebinin görüşlerini esas aldığı, Hanefî kaynaklarından alıntılar yaptığını ve yer yer Hanefî müctehidlerinin farklı görüşlerine yer verdikten sonra tercihlerde bulunduğunu görmek mümkündür. O, bazı hadislerin yorumunda ise hiçbir mezhebe bağlı kalmadan kendi görüşlerine yer vermiştir. Fakat bu görüşlerin daha çok fetvaya ilişkin olmayan konularda olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh (241/855) *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
 AKYÜZ, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I-IV, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
 BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l-Buhari*, İstanbul 1992.
 ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim* (Tefsirli Kur'an Meali), I-III, (Yayına hazırlayan: Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç), İstanbul: Risale Yayınları, 2011.
 ÇANTAY, Hasan Basri, *Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1955.
 ....., *İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1955.
 ....., *Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Mat., 1956.
 ....., *Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matbaası, 1956.
 ....., *Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matbaası, 1956.
 ....., *Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matbaası, 1956.
 ....., *Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Mat., 1956.
 ....., *Onuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matbaası, 1956.
 ....., *On Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matb., 1958.
 ....., *On İkinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matbaası, 1958.
 ....., *On Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matb., 1958.
 ....., *On Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matb., 1958.
 ....., *On Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matb., 1958.
 ....., *On Sekizinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matb., 1958.
 ....., *On Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: A. Said Matb., 1958.
 ....., *Yirmi Birinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neş., 1962.
 ....., *Yirmi Üçüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neş., 1962.
 ....., *Yirmi Dördüncü Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neş., 1962.
 ....., *Yirmi Beşinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neş., 1962.
 ....., *Yirmi Altıncı Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neş., 1962.
 ....., *Yirmi Yedinci Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neş., 1962.
 ....., *Yirmi Dokuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, (nşr. Mürşid Çantay), İstanbul: Sönmez Neş., 1962.
 Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015)

- ....., *Otuzuncu Kırk Hadis ve Mealleri*, Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş. İstanbul 1962.
- DAREKUTNİ, Ebü'l-Hasen Alî (385/995), *Fevaidü'l-Müntekati'l- Garaibi'l-Avalî*, <http://library.islamweb.net/hadith/>
- DÂRİMÎ, Ebü Muhammed Abdullah (255/869), *Sünen-i Darimî*, İstanbul: 1992.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1988.
- EBÜ DAVUD, Süleymân b. el-Eş'as (275/889), *Sünen-i Ebi Davud*, İstanbul 1992.
- ERENBAŞ, Sadık, *Hasan Basri Çantay'ın Tefsir İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Karedeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2006.
- HÂKİM, Ebu Andullah en-Nisâbü'rî'nin (405/1014), *Müstedrek ala's-Sahihayn*, Beyrut, 1990.
- HATİB EL-BAĞDADÎ, Ebü Bekr Ahmed b. Alî (463/1071) *Tarîhu Bağdad*, Kahire, 1349/193.
- IŞIK, Emin, "ÇANTAY, Hasan Basri", VIII, *DİA*, İstanbul, 1993, ss. 218-219
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân (597/1201), *İlelü'l-Mütenahiye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Baskı, 1403.
- İBN MACE, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd (273/887), *Sünen-i İbn Mace*, İstanbul 1992.
- KANDEMİR, M. Yaşar , "Kırk Hadis", XXV, *DİA*, Ankara 2002, ss. 467-470.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Hadis-i Erbaîn Nev'inin Doğuşu Âmilleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1952, sayı: 1, ss. 76-82.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (ö.261/875), *Sahihu'l-Müslim (Camii's-Sahih)*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- MUTTAKÎ, el-Hindî (975/1567), *Kenzu'l-Ummal*, Haydarâbâd 1312/1895.
- MÜNAVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf (1031/1622), *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağır*, Mısır, I. Baskı, 1356.
- MALİK B. ENES, Ebü Abdillâh (179/795), *el-Muvatta'*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- NESAÎ, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul 1992.
- ÖZKAN, Mehmet, "Hasan Basri Çantay'ın "Kuran-ı Hakim ve Meal-i Kerim" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, cilt:15, sayı: 28-1 (20. Yıl Özel Sayısı), ss. 43-66.
- ÖZTOPRAK, Mustafa, "Ahkam Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 2013, yıl: 17, sayı: 55, ss. 89-100.
- SÜYUTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân (911/1505), *Camii'l- Ehâdis*, www.shamela.ws
- TABERANÎ, Ebu'l-Kasım (ö..360 h.), *Mu'cemü'l-Kebîr*, Kahire, 3. Baskı, 1994.
- TİRMİZÎ, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul 1992.
- UĞUR, Mücteba (2005), *Hasan Basri Çantay*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- ÜNAL, İ.Hakkı, "İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamid-i Velî'nin Hadis-i Erbaîn Şerhi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. XXXIX, ss. 137-146
- YAZICI, Nesimi, "Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi", *Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi Sempozyumu*, 1993.